

УДК 796.071.4: 796.325

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО СТИЛЮ СПІЛКУВАННЯ ТРЕНЕРА В ПРОЦЕСІ ТРЕНУВАЛЬНОЇ ТА ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЮНИХ ВОЛЕЙБОЛІСТОК

Геннадій ПРОЦЕНКО

Національний університет фізичного виховання й спорту України

Матеріали даних досліджень, представляють розроблену емпіричну класифікацію стилів спілкування тренера, що застосовуються в процесі тренувальної і змагальної діяльності юних волейболісток. Особливості впливу цих стилів на успішних і неуспішних спортсменів. Серед всіх компонентів, які формують індивідуальний стиль спілкування тренера, найбільш суттєвими визначені показники домінування і емоційності.

Ключові слова: індивідуальний стиль спілкування тренера, успішність спортсменок, неуспішність спортсменок, домінантність, емоційність.

Постановка проблеми. Традиції аналізу взаємодії „тренер – спортсмен”, „спортсмен – спортсмен”, „тренер – тренер”, що склалися в педагогіці та психології спорту, орієнтовані в першу чергу на пошук оптимальних форм кооперування. В спільній спортивній діяльності беруть участь люди, різні за професійною підготовкою, життєвим досвідом, індивідуальними рисами та характером, темпераментом, тощо. Ці відмінності неминуче накладають свій відбиток на оцінки і думки, породжуючи іноді протиріччя, які часто супроводжуються емоційним збудженням. Практика показує що відсутність взаєморозуміння між спортивним педагогом та його учнями чи між спортсменами може призвести до взаємної протидії людей на соціальному, поведінковому та психологічному рівнях. Все це виникає на основі реальних чи уявних, об’єктивних чи суб’єктивних, в різному ступені усвідомлених, оціночних, мотиваційних, характерологічних протиріч, які супроводжуються високою напругою і дисгармонією емоційних станів.

Вміння тренера діяти в різних ситуаціях завжди було значимим для розвитку особистості спортсмена. В умовах професійного й олімпійського спорту необхідність в цьому не зменшується в зв’язку з труднощами досягнення найвищих результатів, збільшеної ціни помилок, викликаних непогодженістю, міжособистісною напругою. В деяких ситуаціях зіткнення оцінок і думок заходить настільки далеко, що інтереси справи відходять на другий план, а боротьба стає самоціллю.

Педагогічна діяльність – складна і багатокомпонентна. Із всього різноманіття її компонентів виділяють: змістовний, методичний і соціально-психологічний. Вони утворюють внутрішню структуру педагогічного процесу. Єдність і взаємозв’язок цих трьох компонентів дозволяють реалізувати в повній мірі завдання педагогічної системи. Головним в єдності являється соціально-психологічний компонент, тобто педагогічне спілкування, яке забезпечує реалізацію двох інших [3].

Відповідно, важливим завданням спортивним педагогом являється вміння керувати своїми вихованцями.

Індивідуальний стиль діяльності – одна з важливих характеристик процесу індивідуалізації професійної праці [4]. Наявність свого стилю у професіонала свідчить, з одного боку, про його пристосованість до об’єктивно заданої структури професійної діяльності, а з іншого – про максимально можливе розкриття своєї індивідуальності.

Продуктивно організований процес педагогічного спілкування покликаний забезпечити в педагогічній діяльності реальний психологічний контакт, який повинен виникнути між педагогом і дітьми, перетворити їх в суб’єктів спілкування, допомогти подолати різні психологічні бар’єри, що виникають в процесі взаємодії, перевести дітей із звичної для

них позиції керованих на позицію співробітництва і розглядати їх суб'єктів педагогічної творчості. В цьому випадку педагогічне спілкування утворює цілісну соціальну психологічну структуру педагогічної діяльності [2].

Значимість педагогічного спілкування в структурі тренерської діяльності і обумовила наш інтерес до вивчення проблеми індивідуального стилю педагогічного спілкування.

Мета даного дослідження: виявлення педагогічних характеристик стилю спілкування тренера з наступною побудовою емпіричної типології.

Завдання:

1. Вивчити поведінкові характеристики стилю спілкування у тренерів зі спортсменками різної успішності.

2. Розробити емпіричну класифікацію стилів спілкування, що застосовується тренером у навчально-тренувальному і змагальному процесі.

Методи і організація дослідження.

1. Метод опитування.

2. Контент-аналіз.

3. Факторний аналіз.

4. Метод визначення індивідуальної успішності спортсменок (педагогічне спостереження методом відеозйомки).

Авторський підхід до проблеми за своєю суттю являється ситуаційним. Згідно цього підходу стиль спілкування являє собою варіативну, що змінюється в залежності від характеристик ситуації, систему взаємодії. На основі аналізу ступеня адекватності системи засобів і способів спілкування можна виділити домінуючий і емоційний стиль [7]. Під адекватністю стилю спілкування розуміється відповідність системи засобів і способів, що використовується тренером, характеру міжособистісних відносин на період взаємодії, специфіці спільної діяльності. Ступінь адекватності стилю спілкування відображається, в свою чергу, на успішності в спільній діяльності.

В роботі передбачалось, що стиль, який характеризує процес спілкування, що здійснюється з особистістю, повинен бути пов'язаний з його змістом. В якості основних складових характеристик для нашого дослідження були вибрані: потреба в спілкуванні і успішність в спільній діяльності.

Досліджувались спортсменки 13-14 років ДЮСШ Житомирської області в кількості 58 осіб, а також тренери і представники команд.

Оцінка найбільш прийнятної стилю спілкування для спортсменок з різним показником успішності була визначена за допомогою спеціально розробленого опитувальника.

В якості теоретичної основи до розробки змісту опитувальника, індивідуального стилю спілкування тренера, є розроблені в численних наукових дослідженнях праці вітчизняних та зарубіжних вчених в області психології і педагогіки спорту (Ханін Ю.А. 1980; Кан-Калик 1987; Коломейцев Ю.А. 1987; Бодалев А.А. 1996; Шеін С.А. 1991; Уейнберг Р.С., Гоулд Д. 1998; Рогалева С.Л. 2003 та ін.).

В результаті контент-аналізу було виділено 106 ситуацій, які найчастіше зустрічаються у відповідній літературі і відображають сутність стилю спілкування тренера. Наступним кроком, являлось представлення цих ситуацій, у вигляді опитувальника спортсменкам.

Опитування було проведено з використанням принципу суб'єктивного інтервального біполярного шкалювання. Спортсменкам пропонували оцінити перелік ситуацій, що досить часто зустрічаються у спортивній діяльності, і вони за допомогою семирівневої інтервальної шкали суб'єктивно оцінювали за ступенем їх впливу на результат спортивної діяльності і емоційний настрій. При цьому на першу сходинку ставився фактор з максимально позитивним впливом, а на сьому – з максимально негативним впливом. Відповідно між ними розташовувались фактори з меншим ступенем їх впливу. На четверту сходинку ставився фактор нейтральної дії (або фактор, здатний в певних умовах впливати як позитивно, так і негативно в залежності від конкретної ситуації обставин, що не залежить від спортсмена).

До отриманих даних був застосований факторний аналіз, основна ціль якого в тому, щоб виявити приховані загальні фактори, що пояснюють зв'язок між ознаками (параметрами) об'єкта спостереження, причин їх виникнення і внутрішніх закономірностей взаємозв'язку, допомогти звузити велику кількість змінних до мінімально генералізованих факторних характеристик [1].

Статистична обробка даних виконувалась за допомогою персонального комп'ютера на базі пакета STATISTICA 6.0.

Обговорення результатів дослідження.

В дослідженні було встановлено, що стиль спілкування тренера безпосередньо пов'язаний з успішністю чи неуспішністю спортсменок у змагальній діяльності [6].

Факторний аналіз дозволив виявити взаємозв'язок між змістом стилю спілкування тренера і успішністю спортсменів. У залежності від переваги домінуючого (гностичного) чи емоційно-поведінкового стилів, була виявлена певна залежність.

Фактор домінування тренера, його компетентності вирішує першу функцію формування мети і завдання розвитку групи. Домінуюча поведінка забезпечується діловою реакцією на недоліки в процесі спортивної діяльності і поведінки.

Емоційний фактор забезпечує функцію підтримки що пов'язано з емоційним кліматом колективу, допомагає міжособистісному об'єднанню і згуртованості. Підтримуюча поведінка включає стабільне емоційно-позитивне відношення до дітей.

Різні прояви і сполучення даних факторів в поведінці педагога формують певний стиль. Тому, в першу чергу, для формування ефективного стилю потрібна змістовна визначеність у спілкуванні, тобто вибір домінантної чи емоційної поведінки, так як відсутність чи розмитість загальної стратегії взаємодії загрожує падінням ефективності аж до розвитку синдрому емоційного вигорання. Рольова визначеність можлива при ідентифікації свого стилю спілкування [5].

На основі експериментальних даних було встановлено, що кожна спрямованість особистості визначає значимо відмінні між собою характеристики способів спілкування, які можна описати різними категоріями.

Факторний аналіз дав можливість виділити дві групи категорій міжособистісного спілкування. Перша категорія це показники індивідуального стилю спілкування виділені успішними спортсменками, а друга – неуспішними. Успішність і неуспішність спортсменок нами визначалася за техніко-тактичними критеріями, що демонструвалися у процесі змагальної діяльності (якість прийому-передачі м'яча, напад, подача). Зупинимось більш детально на характеристиках кожної категорії.

Факторизація даних дозволила виділити із великої кількості (106) запропонованих змінних 65 ситуацій як успішними так і неуспішними спортсменками, які, на думку спортсменок, найбільш суттєво впливають на їх емоційний стан і успішність (результативність) своїх дій. З них 39 ситуацій співпали у визначенні. Більшість цих ситуацій можна охарактеризувати як емоційно-поведінковий компонент (заспокоєння, підтримка, відсутність реакцій на запитання, неухважність тренера, обмеження спілкування зі своїми учнями, нестриманість, злість, образливість, якщо не зустрічає відношення, що відповідає власному уявленню про себе і т.д.) і це цілком виправдано. Адже нашими досліджуваними були діти віком 13-14 років, а в цьому віці, як ми знаємо, провідним являється прагнення до співробітництва і відсутність лідерських позицій. Успіх педагогічної взаємодії з учнями багато в чому визначається сприйняттям ними особистості тренера. В шкалі цінностей учнів цього віку значне місце займають особистісні якості педагога [8].

Діти, оцінюючи стиль спілкування свого тренера, велику увагу приділяють емоційному настрою на тренуваннях і змаганнях. Поведінка, яка на перший і, якщо можна так сказати, дорослий погляд, являється для тренера нічим незначним, звичним, то для дітей даного віку вона неприйнятна і може призвести до негативних наслідків. В даному випадку така поведінка як байдужість, критичність, нестриманість, злість, повільність і, навіть ті звички, які для людини являються повсякденними, паління, неохайний зовнішній

вигляд, діють негативно на емоційний настрій учнів і в результаті неуспішне виконання технічних прийомів.

Інші 26 ситуацій, що були виділені в результаті факторного аналізу, дозволили нам повніше відчувати різницю в сприйнятті успішних і неуспішних спортсменок по відношенню до стилю спілкування до свого тренера.

Невизначеність для успішних спортсменок у спілкуванні тренера складають: помилки тренера в ситуаціях, більш тісна взаємодія зі своїми учнями в складних ситуаціях, поради і вказівки своєму тренеру, інтерес тренера тільки на виконання поставленого завдання, а не відношення спортсменів до нього, умовляння своїх підопічних для виконання поставлених завдань, заспокоєння і схвалення спортсмена після зробленої їм помилки. Спортсменки, виділяючи ситуації в стилі спілкуванні тренера впевнені, що завдяки організації діяльності, вимогливості, точною порадою, визнанням своєї помилки і ініціативності, довірливості, активності і самовідданості тренера їх спільна діяльність виляється в ще більшу результативність.

Неуспішні спортсменки, у свою чергу, хотіли б бачити в тренері „позитивно-емоційну” людину, що створює теплу атмосферу в колективі, завжди приємний усміхнений погляд, не скупий на похвалу, виконуючий свої обіцянки, комунікабельний і т.д. Завдяки такому змісту спілкування тренера, на думку дітей, їх настрої і бажання тренуватися буде підвищуватися, а це дасть можливість підвищити свою успішність в техніко-тактичному навчанні.

Виходячи із отриманих даних, ми склали експериментальний зміст індивідуального стилю спілкування тренера в спільній діяльності з успішними і неуспішними спортсменками направлений на емоційну задоволеність і успішність виконання техніко-тактичних дій юних волейболісток. В результаті ми отримали достатньо репрезентативну класифікацію, що включає чотири різні стилі педагогічного спілкування тренера.

Для першого стилю педагогічного спілкування, характерні:

- фактор домінування: відповідальність, організованість, вимогливість до себе і до інших, поради, що приводять до успіху, чітке пояснення і уточнення ситуацій спрямованих на оволодіння технікою рухів, або вирішення якогось тактичного завдання;
- емоційний фактор: довіра до самостійності спортсменів, індивідуальний підхід у вирішенні ситуацій, активність, самовіддача тренера, заспокоєння і підтримка в складних ситуаціях, поглиблене і адекватне сприйняття і розуміння поведінки учнів, їх особистісної проблематики (ввічливе звернення, доброзичливе відношення, спілкуючись зі спортсменками запитує про особисте і про сім'ю).

Другий стиль характеризується:

- фактор домінування: холодна відстороненість, гранична стриманість, підкреслена дистантність, спрямованість на поверхневе рольове спілкування (відсутність реакції на запитання, безвідповідальність тренера, нерозуміння тренером ігрової задумки спортсмена (ініціативи), немає своєї точки зору, нездатний відстояти свою думку, підкоряється іншим), висока потреба у досягненні успіху, підкреслена вимогливість (тренера цікавить тільки виконання поставленого завдання і не цікавить відношення спортсменів до нього), прагнення до домінування, спрямованість на „виховання – примус” (домагається безвідмовної покори, надмірно критичний по відношенню до спортсменів), відсутність прагнення до власного особистісного росту (боязнь нового);
- емоційний фактор: відсутність потреби в емоційній включеності у спілкуванні, замкненість (спеціально обмежує спілкування зі своїми учнями, тримається від них на відстані), внутрішня байдужість і підвищена тривожність (байдужість, що про нього думають його учні, бувають надмірно суворим і навіть причепливим, нестриманий, злий, образливий, якщо не зустрічає відношення, що відповідає власному уявленню про себе, неухайно одягається, палить, вживає алкоголь і т.д., захоплений азартними іграми, в громадських місцях лихословить, веде себе негарно).

Для третього стилю характерно:

- фактор домінування: відповідальність, чіткий розподіл функцій між спортсменами, висока імпровізаційність у спілкуванні (готовність до новизни, охоче підтримує доцільне нововведення), звернення тренера спрямовані на те, щоб допомагати оволодівати технікою рухів чи вирішенню якогось тактичного завдання, одноосібне управління командою;

- емоційний фактор: для тренера характерна активність, контактність (заспокоєння, підтримка, похвала) і висока ефективність у спілкуванні (регулярно спілкується зі спортсменами, говорить про стан справ в колективі, про труднощі, які потрібно подолати, часто звертається до спортсменів з дорученням, проханням, порадою), розвинене почуття гумору (намагається щоб у спортсменів на тренувальних заняттях і змаганнях був хороший настрій), вирішуючи завдання що поставлені перед спортсменами, намагається створити гарні відносини між собою і спортсменом.

Четвертий стиль характеризується:

- фактор домінування: низький розвиток комунікативних умінь (нерозумно висловлює свої думки, часто удається до вульгарних висловів, при спілкуванні з тренером важко зрозуміти його наміри), безвідповідальність, недовіра до спортсменок пасивність у виконанні управлінських функцій;

- емоційний фактор: невдоволений вигляд, зовнішня байдужість, пасивність, прагнення звести спілкування зі спортсменками до мінімуму, емоційні „зриви”, поява агресії і слабкий самоконтроль (нестриманість, злість, образливість, зарозумілість, зухвалість, вважає, що йому багато дозволено, своєю поведінкою прагне показати свою перевагу, відсутність тренера на тренуванні чи на змаганнях, байдужість, що про нього думають учні, негативна реакція з боку тренера на небажанні дії чи помилки спортсмена (ущипливі зауваження, зневажливі жести і т.д.)).

При побудові моделі змісту стилю спілкування тренера, була обрана структура, що складається з двох частин. Модель включала в себе дві функції спрямованості: на успішних і неуспішних спортсменок. Використовувався зміст гностичного і емоційно-поведінкового компонентів взаємодії. За допомогою даного змісту забезпечувався стан оптимальної активності, необхідної для успішного виконання майбутньої діяльності.

Отриманий емпіричний матеріал являє собою „склейку” множинних основ диференціації, неструктурований і висковзує при намаганні жорстко його стратифікувати. Це, втім, не перешкоджає тому, щоб розглядати отриману типологію як емпірично значиму і працюючу на рівні ідентифікації виділених стилів педагогічного спілкування тренера.

Висновки

1. Стиль спілкування являє собою багатомірне явище, як з точки зору процесів детермінації, так і з точки зору форм свого прояву. В нашому випадку було виділено дві основні детермінанти стилю – домінуючий і емоційно-поведінковий.

2. В результаті досліджень розроблена достатньо репрезентативна класифікація, що включає чотири різних стилі педагогічного спілкування тренера.

Список літератури

1. *В.П. Боровиков, И.П. Боровиков.* Статистический анализ и обработка данных в среде Windows. Издание 2-е, стереотипное – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1998. – 608 с.
2. *Исмаилова А.Г.* Стиль педагогического общения воспитателя детского сада // Вопросы психологии. – № 5. – 2000. – С. 65-72.
3. *Кузьмина Н.В.* Очерки психологии труда учителя. – Л., 1967.
4. *Маркова А.К.* Психология профессионализма. – М., 1996.

5. Петровская Т.В. Мастерство спортивного педагога: Научно-методическое издание. – К.: «ЧПП», 2004. – 104 с.
6. Петровська Т.В., Проценко Г.В. Стиль поведінки тренера у сприйнятті спортсменок-підлітків з різними індивідуальними показниками успішності змагальної діяльності // Фізична культура, спорт та здоров'я нації / Зб. наук. пр. – Вінниця, 2004. Випуск 5, С. 309-314.
7. Проценко Г.В. Вплив стилю спілкування тренера на ефективність спільної діяльності в волейбольній команді. // Зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. Молода спортивна наука України. – ЛДУФК „Молода спортивна наука України” – Львів: НВФ „Українські технології”. – 2007. С. 223-224.
8. Харламов И.Ф. Педагогика: Учеб. пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 1997. – 512 с.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО СТИЛЯ ОБЩЕНИЯ ТРЕНЕРА В ПРОЦЕССЕ ТРЕНИРОВОЧНОЙ И СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮНЫХ ВОЛЕЙБОЛИСТОК

Геннадий ПРОЦЕНКО

Национальный университет физического воспитания и спорта Украины

Аннотация. Материалы данных исследований, представляют разработанную эмпирическую классификацию стилей общения тренера применяемые в процессе тренировочной и соревновательной деятельности юных волейболисток. Особенности влияния этих стилей на успешных и неуспешных спортсменов. Из всех компонентов, которые формируют индивидуальный стиль общения тренера, наиболее существенными выделены показатели доминирования и эмоциональности.

Ключевые слова: индивидуальный стиль общения тренера, успешность спортсменов, неуспешность спортсменов, доминантность, эмоциональность.

DEFINITION OF THE PERSONALLY-DIRECTED TRAINER CONVERSATION IN THE PROCESS OF TRAINING AND COMPETITION ACTIVITY OF THE YOUNG FEMALE VOLLEYBALL PLAYERS

Gennadiy PROTSENKO

Ukrainian National Physical Training and Sports University

Abstract. The materials of the research data represent the developed empirical classification of the trainer conversation styles that are used in the process of training and competition activity of the young female volleyball players. The particulars of the influence of these styles on the successful and unsuccessful sportspersons. Among of all components that form the individual style of conversation of the trainer the most significant indexes, domination and emotionality, are defined.

Key words: trainer individual conversation style, successfulness of the sportspersons, unsuccessfulness of the sportspersons, domination, emotionality.